

reformace filozof s teologem (v tomto případě zejména Amedeem Molnárem). Docházejí ve svých analýzách k pozoruhodně shodným výsledkům, ale znaménka hodnocení kladného či záporného mívají přesně opačná (nejpatrněji v hodnocení Lutherovy reformace a v důsledku toho i vztahu obou modelů reformace).

Kalivodův ideový model české reformace má charakter spirály. Začíná a končí nadnárodně, začíná a končí sociálně tvořivou teologií, pro niž si autor vyhrazuje termín „teosofie“. Spirálový charakter vtiskuje modelu skutečnost prolínání „teosofie“ s tzv. „užší teologií“. Mezinárodní valdenství, viklefismus a chiliasmus jsou na počátku, Komenského emendační dílo všelidského dosahu (včetně chiliastických komponent jeho myšlení) na konci modelu organicky spjatého a otevřeného k budoucnosti. Začíná a končí se „teosofií“.

V centru pozornosti je česká společnost, která po Lipanech hájí výsledky „rané“ revoluce, jejíž duchovní pružinou je antropologická konstanta husitské „teosofie“. Jako nejzávažnější společenský faktor celé epochy poznamenané husitstvím autor zdůrazňuje princip tolerance – umění soužití „dvojího lidu“, respektující svobodu svědomí. Právem klade důraz na uzákonění svobody svědomí i pro poddané (1485), které poprvé v evropských dějinách prosadilo zárodečný demokratismus raného husitství. Právem rozpoznává totéž úsilí v předbělohorském zápasu o uhájení vlastní totožnosti většiny národa proti mocenskému restauračnímu tlaku (1609) i ve vysoce oceněných konfедераčních aktech z r. 1619. Polemicky proti F. Šmahelovi (*La révolution hussite, une anomalie historique*, Paříž 1985) neshledává historickou anomálii v husitství, ale v porážce stavovského povstání. Proti habsburské povstání r. 1618 hodnotí jako jedině možnou a nutnou obranu reformační totožnosti národa a společenských důsledků „rané“ revoluce a přiznává mu politicky i vojensky dobré předpoklady úspěchu. Porážka zaviněná absencí Moravy v rozhodující první etapě povstání (selháním vůdčího politika Karla st. ze Žerotína) je dějinnou „anomálií“ – ztroskotáním emancipačních snah a zápasů „rané“ revoluce, nefatální tragédií národa; zároveň však půdou, z níž vyrůstá velkolepá všenápravná vize Komenského. Emendačnímu dílu Komenského věnuje autor zvláštní pozornost. Analýzou antropologie Komenského – v první řadě filozofa a odtud odvozeně „učitele národů“ – dokládá organickou spjatost s husitstvím. Zakresluje místo Komenského ve vývoji evropského myšlení včetně těch prvků, které dnes nabývají zvláštní naléhavosti.

Vracím se k počáteční úvaze o hodnocení Kalivodova díla. Ačkoli se nemohu ztotožnit s antropologickým optimismem Roberta Kalivody (nejen proto, že nese stopy marxistického mesianismu), ani s některými dílčími závěry jeho historických analýz (např. v otázce „žerotínské“, hodnocení Lutherova „nirvanismu“, či přímé návaznosti české a kalvínské reformace), přece si hluboce vážím jeho opravdovosti a statečnosti. Vážím si jeho umění provokovat – umění podloženého důkladným studiem. Domnívám se, že stále ještě nenastal „čas odhazování“.

NOEMI REJCHRTOVÁ

Kumpera, Jan: Jan Amos Komenský, poutník na rozhraní věků

Amosium Servis Ostrava/Svoboda, Praha 1992, 372 s.

Rok devadesátý druhý je za námi, a tak bychom mohli, jak se někdy nepřilíš pěkně říká, bilancovat jubilejní rok Komenského. O to se v naší recenzi rozhodně snažit nebudeme. Rád bych se soustředil na skutečnost, že kromě sborníků a článků nejrůznější úrovně, českého překladu *Consultationis catholicae* či dalších svazků řady *J. A. Comenii Opera omnia* (15/III,

23), se na knihkupeckých pultech objevil opět pokus o syntetickou studii o Komenském, acit' spíše v populárním slohu. Běží o knihu plzeňského historika Jana Kumpery *Jan Amos Komenský, poutník na rozhraní věků*.

„Autor si vytkl“ – cituji poznámku na obálce – „vysoké cíle – zvládnout výsledky dnes již nesmírně rozsáhlé komeniologické produkce, ... faktograficky velmi obsažnou látku přehledně uřídit a podat ji způsobem, který čtenáře zaujme.“ Podívejme se, jak se vyčtené – a v určitém smyslu naplněné – cíle projevují v konkrétnosti textu.

Jan Kumpera svou knihu rozdělil na dva autonomní celky. V první polovině jde o pokus nastínit Komenského životní pouť v souvislostech dobových událostí, druhá má za cíl předvést čtenáři v přehledné formě soupis děl Jana Amose a jejich stručné charakteristiky. Na závěr jsou připojeny poznámky, výběrová bibliografie komeniologické literatury, rejstříky a obrazová příloha.

První část nazvaná **Život** se skládá ze čtrnácti kapitol. Běžným stylem se v nich líčí životní osudy Komenského i jeho díla; jednotlivé časové úseky charakterizují populárně naladěné názvy kapitol, mezi nimiž se zvlášť vyjímá šestáková titul kapitoly IV. **Ve stínu šibenice. Odkaz v prověřce času**, nadpis kapitoly čtrnácté a poslední, v nás pak bezděky vzbudí podezření, že před sebou máme učebnici dějin ve stylu let nedávno minulých, či alespoň knížku poznamenanou socialistickými idiomy. Při podrobnější četbě se nám onen pocit zčásti potvrdí i přes výslovnou autorovu kritiku „... marxistické, revoluční interpretace Komenského díla...“, faktu, že v letech komunistických vlád „... byla zamlčována křesťanská dimenze Komenského díla...“ (obě na s. 171 ve zmíněné kapitole Odkaz v prověřce času) apod. Čas od času v knize, napsané jinak poutavým slohem, jenž je Kumperovi vlastní, narážíme na omšelé formule jako: „... konečně mohlo být zničeno nenáviděné, hnízdo kacírů' (nidum haereticum), jež bylo jezuitům dlouho trnem v oku...“ (s. 129–130, řeč jde o Lešně), „... moravští vystěhovalci z Fulnecka si tuto Komenského knihu (tj. *Die uralte christliche katholische Religion*, pozn. J. B.), uchráněnou před jezuitským slíděním, ... přinesli ... do Herrnhutu...“ (s. 231), „... jezuita Koniáš je ve svém Klíči odsoudil coby arcikacířské do plamenů...“ (s. 256, běží o dílko *Labyrint světa a ráj srdce*). To, co bychom snad mohli do jisté míry přehlédnout jako pouhé ideologické či publicistické opepření, přerůstá ovšem jinde do chyb věcnějšího rázu: „... panteistický mystik Jakub Böhme, ztotožňující svět s Bohem...“ (s. 186) je jako vystřižený z příslušné pasáže dějin tzv. předmarxistické filozofie z nedávných dob našich studentských let (zdá se, že lze polemizovat s charakteristikou J. Boehma jako panteisty¹, nehledě už na vousatý dovětek o ztotožňování světa s Bohem, který asi býval uváděn povinně u všech panteistů), „... jeho (tj. Komenského, pozn. J. B.) filozofie vycházela z idealistických pozic... Ovšem v praktické aplikaci do ní pronikal racionalismus a určité zárodky dialektického myšlení...“ (s. 189) – to zase vyznívá skoro jako zapomenutá úlitba, aby byl Komenský snesitelný také pro marxisty. O mnoha místech lze, obávám se, říci, že náš autor „zamlčuje“ nebo zamlžuje „křesťanské dimenze Komenského díla“ (opakuji Kumperovu vlastní výtku vůči marxistům, viz výše). Například mi není jasné, proč by Komenský měl být (vedle antické kultury, jejíž vliv je nepochybný) „... nejvíce ovlivněn křesťanstvím...“ (s. 185, grafické zvýraznění J. B.), mám totiž za to, že Jan Amos byl, přes některé své neortodoxní náhledy, křesťan. Nešťastná formulace „... Stejně tak se nemohl Komenský vzdát základního křesťanského dogmatu, učení o sv. Trojici...“ na s. 188 může vést k absurdní interpretaci, že by bývalo normální či žádoucí, kdyby se trojičného učení vzdal. Krom toho (na téže straně) prý učení o trojjedinosti Boží „... navíc vyhovovalo jeho triadickému chápání světa...“ Nepřiklonil se spíš k triadismu právě na základě svého přesvědčení o správnosti trojičného křesťanství? Na straně 211 pak Kumperův hrdina „... překonává dogmatické pojetí křesťanství...“ Popravdě řečeno, už zmíněné Komenského „Ipení“ na nauce o Boží trojjedinosti toto tvrzení přinejmenším zpochybňuje. Alespoň pokud výrazem *dogmatické pojetí křesťanství* myslíme v podstatě pochopení křesťanství jako učení s relativně přesně vymezenou věroukou.²

Naše přemítání nad textem už několikrát nepozorovaně prolunulo do druhé části nazvané **Dílo**,

kteřá zaujímá téměř polovinu Kumperova spisu (od s. 183). Po stručném úvodu (**Malý profil díla**), načrtávajícím některé základní problémy vyplývající z Komenského spisů, následuje rozsáhlý oddíl bibliografický, především **Katalog spisů J. A. Komenského**. Je to abecedně uspořádaný seznam děl Jana Amose s relativně podrobnými anotacemi a užitečnými informacemi o vzniku a vydání toho kterého spisu a případně o nové edici. Tituly, jimž není v Katalogu věnováno zvláštní heslo (jde o paralelní, v literatuře užívané názvy děl zařazených v Katalogu, spisy nedochované apod.), se uvádějí v **Soupisu používaných názvů** (s. 317–323). Praktické je, že jsou sem zahrnuty i odkazy na příslušná místa v Katalogu, kde se o nich pojednává v rámci jiných hesel.

Jak jsem již naznačil, některé z použitých citátů pocházejí z části druhé, výhrady jsou tu v podstatě podobné jako u první. Neodpustím si zmínku o hesle **Vidění panny Kristiny Poniatowské z Duchniku** (s. 311), které je, jak se zdá, ukázkou určitého nepochopení souvislosti v oblasti křesťanských a barokních reálií: „... *Její* (tj. Kristiny Poniatowské, pozn. J. B.) *vize, často podbarvené eroticky (zjevoval se jí mladý ženich – Kristus)...*“ K této zavádějící zkratce bych rád připomněl (ať už připustíme, že u Kristiny šlo o skutečný duchovní zážitek, či nikoli), že obraz Kristus – ženich a lidská duše (případně církev) – nevěsta, se line zcela poklidně celými dějinami křesťanské mystiky, a samu jeho přítomnost v eventálních viděních naprosto nepovažuji za dostatečný důkaz pro zmíněné psychologizující tvrzení. Zdá se, že z erotických podbarvení³ není nutno podezírat ani řadu barokových básníků v čele s Adamem Michnou, jehož *Nebeské kavaléry* zná snad každý. Jeden z dalších lapsů z neznalosti či nedbalosti nám padne do oka v anotaci **Katechismu pro mládež českou Jednoty bratrské**: „... *obsahuje... výklad svátostí, z e j m é n a k ř t u a večeře Páně...*“ (s. 252, graf. zvýraznění J. B.). Zmíněný katechismus Komenský vydal v r. 1661 a jak je obecně známo, brzy po smrti Lukáše Pražského (1528) Jednota přijala v otázce počtu svátostí stanovisko luterské, začala totiž považovat za svátosti je n křest a večeři Páně.⁴

Pomalu už se upouští od zvyku předvádět Jana Amose jako všeuměla, který pokud něco (pozitivního – podle mínění příslušného interpreta) přímo nevymyslel, určitě to či ono alespoň vytušil, předjal a podobně. Recenzovaná kniha se však tomuto schématu nevyhnula, pro nedostatek místa zběžně znovu odkazují na pasáž o racionalismu a dialektice ze s. 189 (viz výše).

Pokud jde o celkový dojem z hlediska jazykového stylu, v Janu Kumperovi se zajisté nezapře nadání slovesného tvůrce. Kniha je napsána čtivě i poutavě, leč i zde došlo k několika pokleskům. Jako příklad si zvolíme dvě místa, kde byly poněkud zneváženy klasické jazyky, o češtině nemluvě: na s. 76 „... *český učenec... vstoupil... do svého vrcholného akmé...*“ Řecké slovíčko ἄκμη už přece samo znamená „vrchol“, autor se tedy dopustil pleonasmu („vrcholný vrchol“), který by mu „*český učenec*“ J. A. Komenský sotva odpustil. Navíc v rámci rozkladu o Komenského „... *opus maior'*...“ (s. 157, řeč jde o *Obečné poradě o nápravě věcí lidských*) na sebe vyzrazuje, že si svou znalost latinské morfologie neosvěžil ani při studiu spisů svého oblíbeného autora⁵ (pokud jde o lapsus calami, mohl a měl zmizet při korektuře, správně: opus maius).

Sečteno – knihu jsem vzal do ruky se zájmem, četl s rozpaky a odkládám s pocitem smutku. Škoda, možná stačilo šít jehlou méně horkou, a výsledek by byl o mnoho zdařilejší. Takto nezbyvá než litovat, že množství sdělení zajímavých či prostě pravdivých zůstalo zakleto v klikatých labyrintech frází, klišé, zkrácení a chyb. Přečte-li si Kumperovu příručku nekritický laik, zvláště nejmladší generace, nevybavený Ariadninou nití obranných reflexů proti jevům, z nichž jsme některé v recenzi popsali pomocí vybraných ukázek, patrně se jeho poněť o „*pouníkoví na rozhraní věků*“ nestane o mnoho objektivnějším. Spíše naopak.

JOSEF BARTOŇ

POZNÁMKY

- ¹ Srov. např. pojednání o J. Böhmovi, *Ottův slovník naučný*, díl 4, s. 253.
- ² Přimlouvám se, abychom slovo „dogmatický“ alespoň v odborné próze opět užívali spíš v bezpříznakovém smyslu „týkající se naukového obsahu víry či jedné z teologických disciplín (dogmatiky)“ než jako lidově hanlivé „zkostnatěle stranický“. To poslední, jak se obávám, je latentně obsaženo i v uvedené citaci.
- ³ Jistou patálií je i fakt, že výraz „erotický“ od dob vydání jedné z klasických monografií (J. Novák – J. Hendrich, *Jan Amos Komenský*, Praha 1932, s. 126) nabyl v obecném povědomí dalšího zvýraznění některých konotací.
- ⁴ Pro pořádek cituji zmíněný Komenského *Katechismus* (Amsterdam 1661, s. 66): „... *Kolik jest svátostí Nového Zákona? – Dvě toliko: totiž, křest a večeře Páně...*“
- ⁵ Například prostřednictvím pražské *Januy* z r. 1667, nebyl-li ovšem pro J. K. překážkou předseudek vůči lišáckým jezuitům, kteří připravili její vydání (abych našemu autoru nekřivdil, tento fakt samozřejmě uvádí v Katalogu, a to bez emfaze). Jednou z jejich drobných úprav textu (doplněním, patrně z dogmatických důvodů) je i sousloví „... *ad bona opera...*“ ve větě č. 631, což žákovi ukazuje, že „*opus, -eris*“ (k nalezení v *Indexu vocabulorum*) jest neutrum.

Johann Amos Comenius 1592–1670. Bestandsverzeichnis-Auswahl

Berlin, Leipzig, Budapest 1991, 99 s. a 6 s. obr. příloh.

Pracovníci v oblasti komeniologie, najmä pri vyhľadávaní zahraničných komenián a komeniologickej literatúry, dostávajú v anonsovej publikácii dobrú bibliografickú pomôcku. Pri príležitosti 400. výročia narodenia J. A. Komenského ju pripravila autorsky a vydala knižnica pre historicko-pedagogický výskum Nemeckého inštitútu pre medzinárodný pedagogický výskum v Berlíne (býv. Ústredná pedagogická knižnica NDR).

Po úvodnom slove, kalendáriu života a diela J. A. Komenského (prevzatého z komeniologickej štúdie Jaroslava Pánka *Comenius – Lehrer der Nation*, Praha 1991) a návodu na použitie nasleduje vlastná bibliografická časť publikácie rozdelená na sedem oddielov obsahujúcich dovedna 575 bibliografických záznamov. Jedná sa o knižný fond spomínanej berlínskej pedagogickej knižnice, Komenského knižnice v Lipsku a Štátnej pedagogickej knižnice a múzea v Budapešti, teda zväčša o komeniána a komeniologickú tvorbu nemeckej a maďarskej, ale aj českej a slovenskej proveniencie, a to v podstate od 17. storočia až po súčasnosť. Keďže ide o výber, možno usudzovať na pomerne rozsiahle zastúpenie komenián a komeniologickej literatúry v uvedených knižniciach.

V časti súhrnných vydaní Komenského prác a jednotlivých komenián stoja za zmienku najmä staršie nemecké vydania Komenského spisov z konca 19. storočia, resp. nemecké vydania *Januy* z r. 1646, viaceré nemecké, anglické a poľské vydania *Velkej didaktiky* z 19. storočia. Listy tvoria len malú časť záznamov dokumentov, ktoré naši komeniológovia zväčša poznajú.

Najrozsiahlejšiu časť bibliografie tvorí, prirodzene, komeniologická literatúra z pera starších i moderných nemeckých, maďarských, poľských, českých i slovenských autorov, napr. R. Alta, J. Bakosa, G. Geréba, F. Hofmanna, L. Kellera, D. O. Lordkipanidze, práce J. Kvačalu a menej